

Finnugor mondattani adalékok.

I.

A finnugor nominativus absolutus.

Újabb íróinknál mindinkább elharapózik egy németes állapothatározó szerkezet: Bejött a szobába, kalappal a fején, szivarral a szájában. Ezt a kifejezésmódot már többen is megrótták, így SIMONYI a Helyes Magyarságban (3. kiad. 24. l.), GRAMMATIKUS (MNYv. VIII. 87), sőt már ARANY JÁNOS is a Szépirodalmi Figyelő 1861-ik évfolyamában megjelent Vissza-tekinvés című értekezésében (I. ARANY J. Összes munkái V. 386.). A XIX. század nagy magyar költői még így írtak*): Két ifjú térdel, kezökben a lant (ARANY: Szondi két apródja). Ott Judit asszony, abárló kezében (AR. Laczikonyha). Etele fölállott, kehely a kezében (Buda halála VIII. é.). Pórmenyecske jött, korsó kezében (PETŐFI: A Tisza). Csak félig mutatják a betyár alakját, kit éji szállásra prüsszögve visz a ló, háta mögött farkas, feje fölött holló (PET. A puszta télen). Habos lovon fut egy vitéz, vérlobogó kezében (CZUCZOR: Hunyadi). Paizsom öblét teknőként lugozza a szép nem, mosófa kezében (KISFALUDY K. Hős Fercsi). Egy szép alak lejt bé az ajtón s örömláng szemében (KISF. Vig Besz. OK. 19). Csinosan öltözve, mint azon ünnep kívánja, melyben szíven akarunk triumphálni — Lépfalvi levele zsebemben, különféle érzésekkel Kamatihoz menék (uo. 53).

*) L. THEWREWK: Phil. Közl. I. 263, VERESS, uo. II. pótk. 138, SIMONYI: NyK. XXV. 16.

FALUDI olaszból fordított műveiben is meg tudja őrizni a magyaros gondolkodásmódot: Azon hevenyében helyt s időt rendelnek, megjelennek, hegyes tör a markokban: *colle spade alla mano v'entrano* (NE. 7). Úri személyeket látá rabságban, vasperecz kezeken, békó lábokon, keresztlánczczal összefoglalva aczélkarika nyakokon (NU. 353).

A XVII. századi történetíró, BETHLEN MIKLÓS Önéletírásában azt mondja: Egy palotában a király, kalap a fejében, előlépék a tüztől (id. MNyv. VIII. 87).

Föltűnő azonban, hogy a régi nyelvben mily ritka ez a szerkezet. A fönnebbi adatoknál régibbet mindössze kettőt tudok idézni: Szilágyi Mihály tömlőcz rostélyán kinézdégél vala, K o b z a kezében, keserves nótát szépen veri vala (Szil. és Hajm. hist.). Pispöki istápjja kezében, kófiuma fejében, elkinyomoték az egyház ajtajára (ÉrdyK. 297b).

Hogy mi lehet ennek az oka, azt nagyon nehéz megállapítani, mert hogy ez volt az eredeti magyar szerkezet, azt kétségtelenné teszik a rokon nyelvek. Azonban itt is az a sajátságos, hogy a magyarhoz legközelebb álló nyelvek közül csakis az osztjából tudok példát idézni: É. *kim-ēdēs, ī žāsēlna aī nàŋ'k, kimat žāsēlna aī χāl* 'kiment, az egyik kezében kis vörösfenyő, a másik kezében kis fekete fenyő' PÁPAY: UF. XV. 93. | AK. *tomidem, tom türum suyetna, karda-χōt téppena ēva omast, uχ pedetne turum ār χūs, venčetna χatt, pašyadetna tiliš* 'dort an jenem ende der welt, sitzt in einem eisernen, metallenen hause eine jungfrau, der auf dem scheidel viele himmelssterne [leuchten], auf der stirn eine sonne, und auf dem nacken ein mond' PATK. II. 168. -- Ellenben a távolabb állókban meglehetősen gyakori; pl.:

finn: *korppi juusto suussa* 'a holló, sajt a szájában' Suom. Kansansatuja I. 97 (czímben) | *tulipa repo keitetytä herneitä suussa* 'hát jött a róka, főtt borsó a szájában' uo. 110. | *no tulee hänelle mies vastaan... keppi kädessä* 'no jön vele szembe egy ember, bot a kezében' II. 121 | *pappi tulee pyhärästi kainalossa* 'a pap jön, szent kereszt a hóna alatt' I. 163 | *tämä läksi kirves kädessä pihalle* 'ez kiment, fejsze a kezében, az udvarra' Satuja ja tar. I². 48 | *heti ilmestyi siihen kaunis, musta hevoinen, vaskisiloilla koristetut*

suitset suussa ja satula selässä 'egyszerre megjelent ott egy szép fekete ló rézlemezekkel ékesített fék a szájában és nyereg a hátán' uo. 45 | *linnaa likellä vaaralla on rautainen kanki, rengas päässä, maahan pistettyä* 'vár közelében a hegyen van egy vasrúd, karika a tetejében, a földbe tűzve' uo. 156 | *meni kuninkaan linnaan se toraama-paikassa saama lakki päässä* 'a királyi várba ment, az a veszekedés helyén kapott süveg a fejében' uo. 41 | *he kun näkivät sen metsämiehen jousi olalla lähestyvän, huusivat heti* 'mikor ők látták ezt a vadászt, íjj a vállán, közeledni, rögtön kiáltottak' uo. 29 | *vähän matkan päässä tuli tiellä vastaan oinas, sarvissa keritsimet* 'a mint kicsit mentek, az úton egy ürü jött szembe, juhnyíró olló a szarva közt' uo. 69 | *siellä morsian, itku silmässä, ja kaikki murehissansa* 'ott a menyasszony síró szemmel (tkp. sírás a szemben) és teljes bánatban' uo. 41 | *siell' on miehet miekka vyöllä* 'ott vannak az emberek kard az övükön' Kalevala XXVI. 280 | *lähtevät sampo veneessä Pohjolasta* 'elindulnak, a szampó csónakjukon, Pohjolából' XLII. bev.

lapp: S. (Pite) *tē voidnā härrä, ähte pöhta sisa khammarī oivē vūlus ja julhkē pajās khammaren sisa* 'hát látja a pap, hogy a varázsló bejön a szobába, feje lefelé, lába fölfelé jön be a szobába' HALÁSZ, Svéd-lapp ny. V. 70 | *maygēmus pöhta son ullū pahahkasen (-san) skuivēn, kazzan jūlhkē ja kēta ja čōrvē oivēn* 'végre egészen az ördögnek képeben jön patás lábbal és kézzel és szarvval a fején' uo. | *maygēmus jis pöhta ēcas vastēs vūkina, čōrvē oivēn ja kazzan julhkē-kētan* 'végre pedig a saját csunya ábrázatában jött, szarvak a fején és pata a lába fején (tkp. lábkezén)' uo. 85 | Lule *ñalmē cagut v. cagut ñalmē* 'den mund aufgesperrt' WIKLUND: SUS. Toim. I. 151 | *hällu oivē vazza* 'geht mit schrägem Kopfe' uo. 14. | *kavu čoi'vē vallahit* 'auf dem Rücken legen' (*kavu* 'offen, hinaufgeworfen') uo. 36 || N. *čokka ocast gietta* 'han sidder (med) Haanden i Brystet' FRNS, Lapisk. Gram. 143 | *čokka askest giedak* 'han sidder (med) Høenderne i Sködet' uo. | *høtte høtte de gaddai bottim!* 'med Nöd og neppe kom jeg til Standen!' uo. | *høtte de guoskai! høtte de ollahim rasta fjelma njujkit* 'med Nöd naaede jeg at hoppe over Bøkken' uo.

mordvin: *E. vit bokasem ašči jato čora kerī torozo kecenzē* 'an meiner rechten seite steht ein fremder mann, mit einem schneidenden säbel in der hand' PAASONEN: SUS. Aik. IX. 184 | *kerē bokasom ašči jat(o) ava, pali tolozo kecenzē* 'an meiner linken seite steht eine fremde frau, mit einem brennenden lichte in der hand' uo. 186 | *šengēre, meŋgēre, ravužo kīre potmakske* 'eine grünblaue ... mit einem schwarzen knäuel in ihrem inneren' XII. 54 | *kabu moñ sajev-tihindak mon bu ve pēkse kemgavtovo čora kandovlīn, kšniñ kočkarat, kev kasumat, vškse tapardāñ kanžamot, koñasost čit, zatilkasost kovt, čer pēvast tešć* 'wenn es nur mich nehmen wollte, so würde ich in einem leibe zwölf söhne tragen mit eisensensen, mit steinwirbeln, mit drahtumwickelten kniekehlen, mit sonnen an den stirnen, mit monden an den nacken, mit sternern an den haarenden' uo. 104 | *sā son tānst, b'ednuškaš, pra čejriņza kalaftft, čamaza i keđriņza ražitft, nolga šāl'mā-vād poca* 'die arme kommt zu ihnen mit aufgelöstem haar, gesicht und hände gekratzt, heftig weinend uo. 149.

Hasonló kifejezésmód másfajta nyelvekben is előfordul. Megvan pl. a héberben (I. TRUMPP, Der Zustandsausdrucke in den semitischen Sprachen. Sitzungsber. Akad. Münch. 1876), az újabb román nyelvek közül a francziában és az olaszban (I. MEYER-LÜBKE, Syntax. 459), s a németben is ilyenféle szerkezet az «absoluter Akkusativ» (I. SANDERS, Sprachbriefe V. 382).

II.

Egy vogul-osztják határozós szerkezet.

A vogulban a szenvedő igék s a szenvedő jelentésű ige-nevek mellett álló eredethatározónak *-n, -né* ragja van. Pl.

α) Átható igéekkel: *É. rus ātērnē ta alwēs* 'igy ölte meg az orosz fejedelemlős' MUNKÁCSI, VogNGy. II. 61 | *ñaurēmatnē kāsēlawēm* 'a gyerekek észrevesznek engem' III. 67 | *qjkatān xašsawē* 'az öreg felismeri' I. 3 | *āηkwēmēnnē vōwāsēn* 'anyánk hív téged' II. 21 | *āriñ kitipawē* 'a leány kérdezi őt' I. 81 | *añ jiw ēkwatān žilwēs* 'felesége kiásta azt a

fát' I. 3 | *ujné mārāu-tail ju tēykwēn!* 'hogy a medve egyen meg szőröstül-bőröstül!' 126 | K. *tān oχśānnē soaryawé, oqnm oqt mīte* 'ő sajnálja pénzét (tkp. szíve égettetik pénztől), nekem nem adja' 192 | *ql-k'on-nār nē votqwēsēn-kētēl tāu jatlāt ākw' qjrel mēnēn, mēnēn jatlāt kitāi'* 'ha valaki téged hív, hogy menj vele [egy versztnyire], menj vele kettőre!' 217 | P. *vuj ańśuχne pēlē-k'qtwēs* 'a medve szétmarczangolta' 247 | *o q m p n e pēl-pur-wesēm* 'az eb megharapott [engem]' 247 | *šāmān p q sēm n e kwašertqwei* 'szememet égeti a füst' 250 | T. *tārēm-poη tuln q ujus* 'az eget bevonta a felhő' (tkp. felhőtől bevontatott)' 262. | *pom šailn q il-ālus* 'a füvet elpusztította a dér' 262 | *kul tāutne nuy-pilulus* 'a házat fölemésztette a tűz' 273. | *p u χ q n jēl-putusēm* 'a bika ledöfött' 275. | *qit utne lēp-k'āeulantus* 'a mezőt elöntötte a víz' 276 | *kātēm jiw-pul'ne tār-kerus* 'szilánk ment a kezembe (tkp. kezem átszuratott)' 278. | *tāplīχ utne tār-pošus* 'a taplót átnedvesítette a víz' 278 | *āwēn lēt-kālus* 'a leány vele szembe jött' 279 | *Tārēmēn mētarel ā li mowun* 'nem ad-e isten neked valamit (tkp. nem adatsz istentől vmivel)!' 289.

β) Át nem ható igékkel: É. *ēriy sormiy χ q tēlnē χqt-lawēm* 'lehet, hogy a halál napja virrad reám.' 8. | *samēm pors-tawrin patwēs* 'szemembe forgács darabka esett' 8. | *ness lūlnē rēs-jiw titā nīrnē tēlawē* 'a mozdulatlan álló erdei fa tövét vessző termi be.' VogNGy. I. 84. | *ti mā χ q η χ ā n ālawē!* 'ki fog élni ezen a földön?' I. 143. | *ruśēn, mańśin jelpiy kwolt χūtēylawē* 'mind az orosz' mind az ugor ember a szent házban hajlong előtte' II. 49. | *nāj āy kēn ēli sās otiy kātēl χqsāt lūlwāsēn* 'úrasszonykád esti nyírtapló füstjétől illatos kézzel hosszú ideje áll előtted' III. 195. | K. *tān oχsēr nē nēilepqus* 'róka jelentkezett eléje (tkp. rókától megjelenésben részesült, megjelentetett)' VogNyelvj. 192. | T. *am pojim jīne joxtusēm* az éj az erdőben ért' 275 | KL. *pilēm, wūt nē ul joxtqηkwqu* 'félek, hogy a víz eláraszt bennünket' VogNyjár. 126

γ) -m képzős igenévvel, mely állítmányul is állhat: É. *Numi Tārēm nē sātīmāt mā'ēs vitkēsi' jamti* 'N. ígérete következtében vizi manóvá változik' VogNGy. IV. 408. | *āśēm nē majim sqwārēm ti* 'atyám adta két bőröm íme itt van.' I. 140. | *tūl χūl-q tērnē sakwātīmāi'* *χāśsāyā* 'abból fölismerte, hogy χ. megrontotta őket' II. 165 | *mātēr-sir jāni'* *tawlep tqwliη uj nē*

pūwuykwé ti jēmtime 'valamiféle nagyszárnyú állat őt megragadni kezdi'. II. 120. | *la'il-talyanä jelpiy šakwén pusén šarrimét* 'lába csúcsai a szent tűzözöntől egészen megszenesedtek'. I. 46. | KL. *äm namsēm: šēt täy kār né k'ajtēm tārēy jiw tārkan näkänné tōlpēm* 'én azt gondolom, hogy mivel száz egered futkosta össze (tkp. futván), gyökeres fa gyökereid ízestől [azért] szakadtak le'. IV. 133 | *anķēr tqłék'pä [šoqu] nīzläs en pqlēm joqñk'ēm* 'sűrű tetejű sok vörös fenyvestől van körülkerítve falum'. IV. 128 | *äm ulmējäsēm Tqulēy Pqškārén nāi läkw-mén* 'én azt álmodtam, hogy Szárnyas-P. hozzád lopózkodott'. Vog. Nyelvj. 129.

Néhány példában az ilyen határozók *-nél* ablativusi raggal is állanak. Ezek a következők: É. *Tārémnél tārätim mažēm akw-mūs Tārēm pīřēt ālē'it* 'a T.-től elbocsátott nemzedék mindannyija T.-fi vala'. VogNGy. IV. 410 | *Tārémnél sāmā-sāmā-lāpél lařwä ti lāuwäst* 'ekkor T. őket vidékenként szanaszét rendelte'. IV. 410 | *sāřp Tārémnél sqwlēm uj* 'a jávor T.-tól jelzett állat' IV. 415. (vö. uo.: *Tārémné toř sātūwēs, māñkwoliy-ta'il voss tēwē* 'T. igéje rendelte őt úgy, hogy «kis házbeli» állapotban ne egyék') | *man tārémnél pūtin majwēs* 'talán az ég adta kebelembe' IV. 330 | *jāřémēnnél mōlāl lauwāsēm* 'atyánk hagyta meg [nekem] a minap' IV. 326 | K. *tāunqñnél tēnēk'qrél tqtilāřw pōmtwän* 'ő el fog kezdeni [valami] ételt hozzátok hordani' I. 167 | T. *utnél il k'qrūtus* 'a víz eloltotta [a tüzet]' IV. 323.

«A vogul határozók» cz. munkámban (NyF. XXV. 39—43. és NyK. XXXV. 170—173.) több olyan esetet tárgyalok, melyben az *-n*, *-né* ragnak ablativusi jelentése van, majdnem mindenütt a *-nél* raggal váltakozva. MUNKÁCSI VogNyjár. 106. az ilyen *n*-, *-né*-t az ablativusi *-nél* rag kopott alakjának tartja. Annak idején magam sem találtam más magyarázatot erre a jelenségre, de most már kevésbé tartom valószínűnek ezt a hangfejlődést. Az ott idézett példák egy részét mindenesetre lokativusnak kell vennünk, a szóban levő esetek pedig minden bizonnyal más eredetűek.

A vogul *-n*, *-né* rag rendszeren a lativusi irány jelölésére szolgál, nagy ritkán azonban a lokativus ragjaként is előfordul. Az a kérdés mármost, melyikből fejlődtek ezek az eredethatá-

rozók, a lativusi vagy a lokativusi jelentésből. Vizsgáljuk meg a többi rokon nyelveket, azok talán világosságot derítenek a dologra.

A vogul legközelebbi rokonában, az osztjákbán, szakasztott mása van ennek a szerkezetnek; pl.:

α) Átható igével: *É. pàmpajna uyləm uassa* 'a fűrakás a szájamat megvágta' PÁPAY: UF. XV. 2 | *svrt à snìna àləm'sa* 'a rókát a medve fölemelte' 5 | *χοίνα κήλλσάϊəm τὰδὰ?* 'ki fogott meg engem itt?' 5 | *sit òregna tōrēm-àγγίνα kätñi partsaïgen* 'ezért az istenanya kétfelé rendelte őket' 15 | *χολίον χοίνα àμ'β-òγəl noχ-àmetsa* 'a harmincz ember a szánt fölemelte' 26 | *tōrēmna ìlβətsàïəm* 'az isten megsegített' 384 | *iaïγəlàlna kòžà iugànna nòmla* 'a bátyjai gazda gyanánt tekintik' 51 | *oχsätpi-tiberlosna àlt χòltsàïəm loln!* 'a rézhüvelyes Tyberlosz csak ne hallotta volna meg!' 59 | *matta èftəm iəγ'kna seda tūsàïət* 'régebben az ár odavitte őket' 67 | *uul kílənna malajna masàïən?* 'az öregebbik sógorod mit adott (PÁPAY-nál: adatott) neked (tkp.: az ő. sógorodtól mivel adattál!)' 83 | *à snìna ènməl'la* 'a medve fölneveli' 86. | *pàm-tagar-tōrbi χοί mèn'gətna palla* 'a függékénysapkás embertől félnek a manók' 92 | *lou sitəlna uoljūtsa naurəmətna* 'aztán a gyermekek békét hagytak neki' 115 | *àžən tviam uul loγ'kna χun uiləžən* 'az atyád birtokában volt öregbálvány hogyan venne oltalmába?' 134 | *χòrəγ nīgna līdətna masa* 'a χòrəγ-[falvi] nő adott neki enni valót' 164 | *murna pvškən àtl pəγəlla, χvıl pəγəlla* 'a nép a puskát éjjel durrogatja, nappal durrogatja' 179 || I. *tābetmet ūrtne it-pəgdāi tū* 'a hetedik hőstől ő veretik le' PATKANOV-MUNKÁCSI: NYK. XXVIII. 8 | *imene senktāi kujanda òtəγat, a igene senktai sūvat* 'asszony vízhordó rúd végével üti, a férfi (tkp. öreg) pedig bottal üti' 8 | *nuy-ba adəγ jix-poxtan na vėren toχ estedāi* 'reggel bátyáid a te véred is [oda] ontják' 10 | *ānketna ent udājet* 'von ihrer mutter werden sie nicht erkannt' PATKANOV-FUCHS: Laut u. Formenlehre der südstj. Dial. 54 | *imena tōptāi* 'die alte gab ihm zu essen' uo. | *tābetmet ūrtne it pəgdāi tu* 'von siebenten helden ward er zu boden geworfen' uo.

β) Átnemható igével: *É. àži, mà quantəmna χòntəγ-mou èuəlt lābet àltnəγ χàβ-təl l'àl'na si iusaïmən!* 'atyus, amint

látom (tkp. láttomra), a Konda vidékéről hét nagy (tkp. összerótt) csónakkal teli ellenség jött reánk im!’ PÁPAY: UF. XV. 132 | *χòntəy-mou lābet χàβ-tèl murna joxtliq̄saimen, āl lauà!* ‘[hogy] kondavidéki két teli csónak nép ütött reánk, ne mondd!’ 141 | *q̄as-tèl murəlna āmatsa, lēžātsa* ‘az egész város népe [ott ült] mellette, gondot viselt reá 148 | *χòntəy-mou ār òr’tna sellta-ki joxtliq̄saiu, q̄asu q̄ella i muq̄ q̄ellāiu* ‘a kondavidéki sok fejedelem ha ránk támad, a városunk megöletik, mi is megöletünk’ uo. | *āziā joxān ugu èuəlt lābet òrəlna iqsāiu* ‘atyus, a folyónk torkolata felől két szán jött hozzánk’ 150 || I. *jix-poxtan na tēgde jūguttājen* ‘ide jönnek bátyáid (tk. ide jövetel bátyáidtól) PATKANOV-MUNKÁCSI: NyK. XXVIII. 12 | *vōžet òmse m taga pūmna ēdai* ‘az a hely, hol városa állott, fűvel van benőve (vö. vog. *pumne nē’ilawē* ‘fű jelentkezik rajta)’ 26.

γ) -m-képzős igenévvvel, amely ragokkal ellátva szintén lehet állítmány: É. *koidi imi sēmlāl-tēlna kəwərem iəŋ’kna azāt liumet* ‘a varázsló asszony szemeit a forró víz egészen kiette’ PÁPAY: UF. XV. 25 | *mà tōrēmna si tvəāina q̄vlda ant pərtməm* ‘én azonban az istentől halásra nem voltam rendelve’ 37 | *tāus q̄ət uət na vridəm* ‘a tunguz házát a szél szétszaggatta’ 49 | *mola-sir q̄ai òs, sāsna ārədəlna azāt aktamət* ‘amilyen állat [csak] volt, a menyét mind valamennyit összegyűjtötte’ 74 | *mà nē y-χoiŋna pərtməm andām* ‘embertől én nem rendeltettem’ 117 | *kamən q̄vlt-kēba òxłəssēm χoiŋna lundəmət* ‘hogy hány napja fiztem nyomon, ki számlálta meg?’ 167. — Vö. még a szenvedő jelentésű jelen idejű igenévvvel: *tām siski-ār òr’tna si q̄eldəm-lamba* ‘ettől a madár-sok fejedelemhóstól még utóbb is megöletem’ 134.

Ez az osztják határozós szerkezet, mint láttuk, pontosan egyezik a vogullal. Azonban a -na rag az osztjákban is jelölheti mind a lokativusi, mind a lativusi irányt, s így a kérdés most is eldöntetlen marad.

FUCHS A vogul határozók cz. munkám ismertetésében (KSz. VIII. 325) azt állítja, hogy ez az -n rag lokativusi eredetű s a PATKANOVVAL együtt írt déli-osztják nyelvtanában a lokativusi ragnál tárgyalja. Véleményét a votják és a zürjén nyelvben meglevő -n ragos határozók ilyszerű használatára alapítja (l. NyK. XXXVI. 434). Ezek a különben nagyon ritkán (a votják-

ban nem is eredeti szövegekben) előforduló példák azonban nyilván nem közvetlenül a helyhatározókból fejlődtek, hanem az eszközhatározókból; nem is a lokativusi *-in*, *-in* raggal alakultak ezek a példák, hanem az instrumentalis-comitativus *-en* ragjával. Igaz ugyan, hogy eredetileg azonos volt a két rag (l. KSz. XII. 154), de jelentés-elkülönödés következtében alakilag is különvált a kettő.

Mármost KARA az Északi-osztják határozók c. értekezésében csakugyan eszközhatározóknak fogja föl a szóbanforgó szerkezeteket (NyK. XLI. 38). Azonban ez a vélemény sem állhat meg, mégpedig ezért: 1. Az északi-osztjában a *-na* ragnak éppúgy megvan az instrumentalis jelentése, mint a zürjén-votják *-en*, *-en*-nek, a déli-osztjában és a vogulban ellenben az ablativusi irány ragja (*-at*, *-l*) vált az eszközhatározók kifejezőjévé. Ha tehát az északi-osztjában lehetséges is KARA fölfogása, a déli-osztjában és a vogulban szó sem lehet róla. — 2. Vannak az obi-ugor nyelvekben ilyen szenvedő szerkezetek:*) vog. É. *Numi-Tārem jāγēmēnnē pīγél majwāsēmēn* 'N. apánktól fiúval ajándékoztattunk meg' MUNK. VogNGy. I. 137; osztj. É. *tōromnā nōmīsnā masajem* 'istentől észszel adattam' AHLQVIST 25. — Amint látható, ezekben a szerkezetekben van egy eredet-határozó és egy eszközhatározó; KARA fölfogása szerint mind a kettő instrumentalis lenne s így kellene érteni: 'istennel észszel adattam', a mi teljes lehetetlenség.

Nem marad tehát más hátra, mint hogy lativusoknak vegyük a szóban levő határozókat. Nehéz ugyan megérteni a bennük rejlő gondolkozásmódot, de hogy csakis erről lehet szó, az bizonyos, mert más nyelvekből is idézhetünk példákat a lativus hasonló használatára. Ismeretes a latin és a görög dativus auctoris. A rokon nyelvek közül a lappban és a mordvinban állhat a lativus szenvedő szerkezetben eredet-határozó kifejezésére; pl.

lapp: N. *varot, amad oajnatallat sunji* 'vagt dig, at du ikke bliver seet (lader dig se) af kam!' 'vigyázz, hogy meg ne látassál tőle' | *bæna goddatalai gumpi* 'hunden blev drebt af ulven' 'megharaptattam a kutyától' | *Jesus betatalai Judasi*

*) L. NyF. XXV. 56; NyK. XLI. 40.

'Jesus blev forraadt af Judas' | *šiggotaddat pappi* 'faa skjnend af præsten' 'megdorgáltatni a paptól' FRIIS, Lappisk Grammatik 158.

A mordvinban a visszaható igék mellett áll allativus, s ez esetben az igének potentialis jelentése van. Pl. M. *alašat'nä tet af muviht* 'lovaidd neked nem találódnak (lovaiddat meg nem találhatod)' | *mon tet kepidevan* 'én neked emelődöm (engem te fölemelhetsz)' | *taftama krantas teingä tievi* 'ilyen szekér nekem is csinálódik (ilyen szekeret én is csinálhatok)' | *mon tejenza af kerđevan* 'ő engem nem tarthat' | *son taza, teenza kepidevi* 'ő erős, fölemelheti' | *tein kepidevi* 'én fölemelhetem' | *mondinä tievi* 'én csinálhatom' STEUER, A mordvin határozók. NyK. XXII. 13. § e.) | *skaminza nurdits af kepidevi* 'egymagának a szánja nem emelődik (egymaga a szánját föl nem emelheti)' BUDENZ, Mordvin nyelvtan. 64. || E. *te kinengak a tejevi* 'ez senkinek sem tevődik (ezt senki sem teheti)' | *monen te kandovi* 'nekem ez hordódik (én ezt hordhatom)' | *es čorazo vanovi tenze* 'a maga fia megmentődik neki (megmentheti a maga fiát)' | *ne kostortne a ledevit, a pultavit tent* 'azokat a farakásokat nem löheted meg, nem égetheted el' | *ne pengtne pultamos pultavšt, kulovost tent a ponžavtovit* 'azok a fák elégni elégték, hamvaik neked szét nem szóródnak (szét nem szórhatod)' STEUER: NyK. XXII. 13. § e.) | *moň uli stolbam šado alašan en a velantovi* 'ich habe einen pfa hl, von hundert pferden kann er nicht umgewandt werden' PAASONEN: SUS. Aik. XI. 46. | *karmašt veřca aršuma, koda bītānst kot Ivaničn nejums* 'sie begonnen sich zu beraten, wie sie den kater zu sehen bekommen könnten' 151 | *te škaňt ejste tirakaj, a veduňneň sešivan, a kolduňneň kalgavan* 'zu dieser stunde, ernährer, kann ich [ja] nicht von dem zaubergeiste aufgefressen werden, kann ich [ja] nicht von dem ungeheuer zernagt werden' PAASONEN, Mordv. Chrest 119. | *nat a lažavi lelanok laži valžejsz, nat a idevi mi ne nek piši seltece* 'offenbar kann unser bruder nicht mit klagender stimme errettet werden, offenbar kann er von uns nicht mit heissen tränen erlöst werden' PAASONEN: SUS. Aik. IX. 218.

Török nyelvből is kimutatható ez a szerkezet, mégpedig a tatárból; kaz.-tat.: *annarı dā ületenā aldanīb* 'aztán bol-

dogsága által elcsábítattván' BÁLINT III. 119 || ufair-tatár: *min äya äldanmam* 'nem fogok tőle megesaladni' PRÖHLE: NyK. XXXVIII. 77 || miser-tatár: *bulärda bulmas jarra aldanäp buläbuk bätän jarägni tašlama!* 'lasse dich nicht betrügen von einem liebchen, das dein wird oder auch nicht wird, und verlasse nicht das liebchen, das schon dein ist' PAASONEN: SUS. Aik. XIX.₂ 239. dal. | *bik maturlarra aldanäp jämsäs jarlardin buš kalma!* 'gibt acht, dass du nicht, von den hübschen betrogen, sogar ohne hässliche Liebhaberin bleibst' uo. 221. dal.

Hogy a tatár és a finnugor nyelvek egyező szerkezetei között van-e valami összefüggés, azt nem tudom eldönteni. Először arra gondoltam, hogy a fgr. nyelvek mondattani törököségei közé tartozik ez az eset is, de ennek ellentmond az a körülmény, hogy — tudomásom szerint — csak a tatár nyelvjárá-sokban fordul elő ez a szerkezet, ott is nagyon ritka, a vogul-osztjában ellenben rendkívül gyakori. Azonkívül megvan a lappban, a hol szó sem lehet török hatásról, legföllebb arról, hogy itt vagy önállóan fejlődött, vagy valami más nyelv hatása alatt. A legkevésbé pedig azért valószínű ez a föltevés, mert a csere-miszben és a votjában, a két legnagyobb török hatásnak kitett fgr. nyelvben, nyoma nincs ennek a szerkezetnek.

III.

A vogul választó mondatok.

A finnugor nyelvekben, mint ismeretes, a kötőszók használata újabb eredetű. A mellékmondatokat főképp igenévi szerkezetek helyettesítették, a mellérendelés viszonyát pedig egyszerűen az egymás mellett álló mondatok értelme határozta meg.

Kötőszó nélkül való kapcsolás még ma is kimutatható a mellérendelés különféle eseteiben;*) a legkevésbé gyakori a

*) L. SIMONYI, Magyar Kötőszók I.; MUNKÁCSI: A vogul nyelvjárások 35; PATKANOV-FUCHS, Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte 100; KLEMM, A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi osztják és a votják nyelvben. (A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1911—1912-iki tanévre. p. 219.)

szétválasztó mondatokban,*) melyek leginkább idegen nyelvekből vették át a kötőszóikat, de azért eredetieket is fejlesztettek.

A vogulban is vannak idegen, mégpedig orosz eredetű szétválasztó kötőszók (pl. T. *äli*, KL. *äli* 'vagy' MUNK. VgNyjár. 288. 123; K. *koł—koł* 'akár—akár' uo. 216), de sokkal gyakrabban használnak olyanokat, amelyek kétségtelenül eredetiek. Ezek a következők: É. *man*, KL. P. *män*; É. *a-man*; K. *am*, *äm*; *am-nä*, *äm-né*; T. *-ëm*; *intäm*, AT. *éntäm*. Pl.:

I. É. *man*, KL. P. *män*: É. *χḡsä man väti tqwi*, *alyä sunsi* 'hosszú vagy rövid ideig evez, a folyón fölfelé néz' VogNGy. II. 89 | *tēpēn Äs alyäl χḡsä man väti*, *ētä sät man χḡtälä sät tqwe'it* 'a táplálékos Obon fölfelé hosszú vagy rövid ideig, hét napig vagy hét éjjelig eveznek' II. 215 | *kit χḡtäl*

*) De azért van erre is példa, vö.: magyar: *Meglesz, nem lesz, az ő dolgok* (MIKES). *Kár, nem kár!* mivel szép, tudom, hogy elveszi (GVADÁNYI, Rontó Pál). *Árt, nem árt, én azzal keveset gondolok* (ARANY, Toldi X. 18.). *Lesz, nem lesz, — marad vagy nem marad valami, Nemzetes urunkat vétek volna hagyni* (ARANY, Losonczy István). *Emez járt a csaták bús mezején, ahol az ember jól, nem jól, vért, éltet pazarol* (TOMPA, A titkos beteg). *Igy ál, ne így ál: elvisz a halál* (ERDÉLYI, Népd. I. 171). *Tud, nem tud, nekem mindegy* (KRIZA, Vadrózsák 1433). L. LEHR, Toldi 377.

vogul: É. *χḡsä väti röpot tqtjin?!* 'hosszú [vagy] rövid ideig fogtok fáradozni?!' MUNKÁCSI, VogNGy. II. 117 | *muj χummi* 'tétal *χḡsä*, *väti ünlei*' 'a vendég emberek hosszú [vagy] rövid ideig fognak étlen ülni?!' II. 306 | *χḡsä tqwsēm*, *väti tqwsēm*, *tältin üs tältän ti puytäsem* 'hosszú ideig eveztem, [vagy] rövid ideig eveztem, a réves város révéhez im fölkapaszkodtam' II. 261 | K. *kwḡšé ménés*, *vöłrē ménés*, *äkw-mäist täkw kälätēt loatti* 'hosszú ideig ment, [vagy] rövid ideig ment, egyszer csak önmagához szól' II. 223. || É. *manēr rūpiti*, *manēr at rūpiti*: *ul laultälñ*, *ul rütälñ* 'akármit dolgozik, akármit nem dolgozik: te őt ne pirongasd, ne verd [semmiért]' IV. 324.

osztják: É. *χvtlna tūsa*, *ätlna tūsa*, *muy and ošlu* 'nappal vitték, [vagy] éjjel vitték, mi nem tudjuk' PÁPAY: UF. XV. 74 | *mä pondi nēmən ädem ät ol*, *izəm ät ol*, *sidi twi*: *nälüältšam χoi* 'az én adtam név rossz legyen, [vagy] jó legyen, ez nyilforgácsférfi' uo. 8 || AK. *χou ütāi*, *van ütāi*, *imet undertāi* sie lebten lange, sie lebten kurz, die Frau wurde schwanger' PATK. II. 102.

ālsi, m a n χūrēm χātēl ālsi, upā-nūpel lāwi 'két napig éltek [így], avagy három napig éltek [így], ipjához szól' II. 301 | *KL. jāni tatqum, mān vōt tatqum* 'sokat visznek, vagy keveset visznek' IV. 88 | *KL. ān-tē tēn-sētēp jiw, mān lu-tārm maqau* 'ezt az inczernát fára vagy csontra fűzik (dugják) IV. 419 | *É. ti jā'i-pīrēn, m a n-matārēn kūr-pāxēn ti lūli-pēl* 'ez az atyádfia vagy micsodád, im itt áll a kemence oldalánál' IV. 327/8 | *matēm ājkā, m a n mater ājkā, χotāl mislēm, tot i ālēn!* 'vén ember vagy akármiféle ember, ahova [férjhez] adtalak, ottan élj' IV. 25 | *āntanā, m a n valēm-lucanā, m a n kaχr-pāχ-lucanā ań pat χānti-lawēt rasētē* 'csupán szarvait vagy velőcsontjait vagy oldalbordáit találják a fővényes partokon' IV. 409 | *jēlpij māt alēm vit-χul, m a n tqwlij-uj, m a n la'ilij uj mańs nēn nē-mat-χūn at tēwē* 'szent helyen fogott vizi halat, vagy szárnyas állatot, vagy lábas állatot vogul nő soha sem eszik' IV. 415 || *χqsā m a n - q s vāli akw' mat-ērt χanl pattařā . . . kwon tārmāti* 'hosszú vagy rövid idő mulva, egyszer csak hónaalját kitarja' II. 213 (*as* 'szintén, megint, még, is').

Párosan: α) *É. m a n χqsā, m a n vāli nātawēt* 'hosszú, vagy rövid ideig úsztatnak' II. 209 | *KL. najim jāmes, jāmes pūnē mān jāni, mān vōt tatwāsēm, ākw'-māt-sit oqi sārri k'ūrñē neilimen* 'gazdasszonyom szép szép fia soká vagy rövid ideig czipel, egyszer csak leányok sivítgató helyére érkezünk' III. 355 | *É. m a n ēt χūls, m a n χātēl āls, vāpsū-nūpel lāwi* 'egy éjszaka hált ott, avagy egy nap volt ott, vejéhez szól' II. 308 | *tūl upā-pālt m a n au χātēl ālēs, m a n kit χātēl ālēs, ańilaxtsi', sipiχatsi', jiw minēs* 'erre ipjánál egy napig volt, vagy két napig volt, aztán átölelték, megcsókolták egymást, s ő hazament' II. 310 | *vītkēs mil a'irtē āli: m a n χul-, m a n sār-p-, m a n pupakwē, m a n lū-χuri āńsi* 'a vizi manó (mamut) mély örvényben él: vagy hal-, vagy jávor-, vagy «istenke-» (medve-), vagy lóalakja van' IV. 408.

β) *É. manēr ēri, m a n tēn'-ut ēri, m a n masnē ūlām ēri, m a n āln ēri: am sēlēn'-utēm, am atēn'-ūtēm ti voss tē'i, voss qńsi!* 'ami kell, akár ennivaló kell, akár öltő ruha kell, akár pénz kell: az én szerzeményemet, az én gyűjtöttemet hadd egye, hadd birja ő majd!' IV. 325 | *m a n ūsē'im, m a n lilij-ta'il qlē'im: amki qlē'im* 'akár meghalok, akár elevenen maradok (leszek): magam leszek' IV. 326 | *m a n χujē'im, m a n*

ünle'im, man mater lāyγ jāle'im; man ališle'im, man at ališle'im: ta ti amki, χātpān tqrēs at vārē'im 'akár heverek, akár valami útra megyek, akár vadászatok, akár nem vadászatok: mindenkor csak én magam vagyok, senkinek akadályt nem okozok' IV. 326 | *ēlēm-χqlēs, man sāli puγkā aku'-mat varim-utēl (man vārim ālnēl, man vārim űoysēl, man vārim tārēl) sāt-šos jāyγtawē* 'az embernek vagy rénszarvasnak fejét valamely [már] «elajánlott» tárggyal — akár «elajánlott» ezüsttel, akár «elajánlott» nyusztbőrrel, akár «elajánlott» kendővel — hét ízben körültengetik (forgatják)' IV. 404.

Választó kérdésekben: α) *É. naγ χqsā āle'in, man vāli āle'in?* 'te hosszú ideig, vagy rövid ideig maradsz-e még?' II. 307 || *É. āpēr χāsē'in, man ati?* 'értesz-e a fortélyhoz vagy nem?' II. 123 | *naγ pōlawēn, man at?* 'fázol, vagy nem?' I. 164 | *āsēn mīlēn man at?* 'adod-e hugodat [hozzám], vagy nem?' IV. 31 | *ti χum χunsīlēn man ātim?* 'ismered-e ezt az embert, vagy nem?' IV. 340 | *āyin-pīyēn-pāl̄t mine'in, man ātim?* 'elmész-e gyermekedhez vagy nem?' IV. 340 | KL. *tē nuyēn unēlpā tul-šup űqwi, mān oqt?* 'ez a fönnülő felhődarab mozog-e vagy nem?' IV. 312 | KL. *jāmēs, mān oqt?* 'jó-e, avagy nem?' VogNyjár. 122 | P. *K'ais kiššēp-k'qr āñši, mān oqt?* 'Kaisnak van-e valakije, aki őt keresi, vagy nincs?' VogNGy. III. 523 || *É. ti puškāt manēr ünleptawē: vinā, man ās manēr?* 'ezen hordóban mi helyeztetik el: pálinka vagy pedig mi?' VogNyjár. 35 | *taw ta-matr liliynē āli, man-qs ātim?!?* 'ő vajjon életben van-e, vagy pedig nincsen?!' VogNGy. II. 217 || *χātpā mētēlayti, man ātim, am χotēl vā'ēm?* 'szegődik-e bérbe valaki vagy sem, honnan tudjam én?' IV. 331 | *χqsā jāmsem, man vāli jāmsem, χotēl va'ilem?!?* 'hosszú ideig jártam, vagy rövid ideig jártam, honnan tudjam?!' III. 276.

β) Párosan: *É. man jāyēn-ñelm, man āykwēn-ñelm raute'in?* 'vajjon atyád nyelvét vagy anyád nyelvét habarod?' IV. 424 | *āñyā mir jui-pgaln' tū sunsi: man kit χātēl pokaps, man kit jāyγēp pokaps?!?* 'ánya a nép mögé oda néz: vajjon két nap támadt-e, avagy két hold támadt-e?!' II. 81 | *ñiltāy-puγkēt űs āli, taw man χātēl pokaps, taw man ēt-pos χulīls* 'a veres sziklapart tetején város van, vajjon ott a nap bontakozik-e elő, avagy pedig a holdvilág dereng föl?' II. 56 | *tititēn*

sunsēn: *man jāmés q̄lei*, *man lūlsiq̄ q̄lei* 'nézd meg ezeket, vajjon jól élnek-e, vagy rosszul élnek' II. 309 | *nājānl man χāmi urél jiw*, *man χāni urél jiw*: *tan akw-mūs at va'ikānl* 'úriasszonyaik pedig, hogy hason feküdvé jön-e, vagy hanyatt feküdvé jön-e, azt ők, a kedvesek, éppen nem tudják' IV. 60 | *aman ta jānit sorī* 'q̄nśe'im, *ti jānit va'il noléχtakēm?* *man lū-sorī*, *man mis-sorī* 'q̄nśe'im?! 'avagy micsoda nagy bendőm van nekem, hogy olyan nagy erővel fáradozom? Vajjon lóbendőm, vagy tehénbendőm van?!' IV. 140 | KL. *kwälēm ötér-k'um mān iet-nāk at k'añśés*, *mān k'wqlt-nāk at k'añśés?* 'házam gazdaura vajjon éjjeli büntetésokot nem ismert-e, vagy reggeli büntetésokot nem ismert [hogy az istenek bűneiért így sújtották]' IV. 104 | KL. *mān tēp jāni nušān pātsen*, *mān tēp jāni nušān at pātsen?* vajjon ételnek nagy szükségébe estél, avagy nem estél ételnek nagy szükségébe?' IV. 115 || É. *āškēm man kātā patēm šaylin mā χāntés*, *man la'ilā patēm vāηχāy mā χāntés* 'atyuskám, talán melyen kezével esett el, oly dombos földet talált, talán melyen lábával esett el, oly gödrös földet talált' IV. 200.

II. Az *a-man* kötőszó csakis kérdésekben használatos; pl. É. *taw joχti*, *a-man at?* 'jön-e ő, avagy nem?' MUNK. VogNyjár. 35.

Párosan: *lui gul Ās-vōl pattān susskeuw-ért aman χātél pokaps*, *aman et-pos χulīls*, *jortal sam at lapī* 'az alszegi Obforduló végire amint nézünk: nap bontakozik-e elő, avagy holdvilág merül föl, a szem sehogysem bírja el [fényét]' VogNGy. II. 63 | *ti sisi* 'mināmēm porāt aman turmēn χātél q̄ls, *aman posiq̄ χātél q̄ls*, *akw' mūs at va'ilēm* 'ezen visszafelé való mentem idején vajjon sötét nap volt-e, avagy fényes nap volt-e, egykép nem tudom' IV. 33. || *aman tālā-ke tālā sāt q̄ls*, *aman tuwā-ke tuwā sāt q̄ls kēriy pāk-w-sam jānit ūsān jūw ti joχtés* 'talán tele hét télen át tartott (volt), talán nyara hét nyáron át tartott (volt), héjas czirbolyamogyorószem nagyságú városába im visszaérkezett' IV. 227.

Az *aman* és *man* együtt is előfordulhat; pl. É. *am sormēm joχtés*, *aman aχim-pēχēm sormē joχtés*; *man q̄s manēr vārmēl!* 'az én halálom jött-e el, vagy leányom-fiam halála jött-e el, vagy micsoda dolog [történik]?!' IV. 170 | *taw man tqwlél minei*, *aman la'ilél minei*, *man q̄s q̄li*, *tū ti joχtsi* 'ugyan

vajjon szárnyal mennek, vagy lábbal mennek, vagy akárhogy van, im oda jutottak' I. 67.

III. A K. *am*, *äm* hasonlóképen csak kérdő mondatban használatos; pl. *k'ot jít-joxtilem, ä m närilem?* 'utolérem-e valahol, vagy pedig hiába fáradok érlette? IV. 380 | *tét loammé ör-mélän, ätéj a m at ätéj* 'ezt a levest izleld meg, izletes-e, vagy nem izletes?' VogNyjár. 215.

IV. K. *am-nä*, *äm-né*: *k'wqšé ménesei'*, *äm-né vötyé ménesei'* 'hosszú ideig mentek, vagy rövid ideig mentek' VogNGy. II. 234 | *k'wqšé ä m-né vötyé k'öntlaxtémät ji poql äkw'-mäistän nõuré mätérné tazlés* 'miután hosszú ideig, avagy rövid ideig hadakoztak, egyszer valami erősre akadt' II. 232 | *vitéj mët, ä m né tösiny mët, äñ k'ot oqrtaxtau, jqlé mqš älyatqu!* 'vízi helyen, vagy száraz helyen, ahol mi összetalálkozunk, addig verekszünk, míg megöljük egymást!' IV. 247.

Kérdésekben: α) *sailé-jiw, pum-jiw vüsén k'wqšän ä m-né vötyé përimi?* 'léczfával, fűfával [körülkerített] várad hosszú vagy rövid ideig bírja-e ki [a hadviselést]?' II. 228. — β) Párosan: *k'on-när jiw: ä m-nä käsén, ä m-nä näjkw?* 'ki jön, öcséd-e vagy te magad?' VogNyjár. 216.

V. T. *intäm*, aT. *éntäm*: *šqún-éntém çolá minäst, ut-vang'ä k'antást* 'soká vagy pedig rövid ideig mentek, egy kutat (vizgödröt) találtak' VogNGy. IV. 347.

Párosan: *intäm jou, intäm ä jou* 'lehet hogy jön, lehet hogy nem jön' (= vagy jön, vagy nem jön) VogNyjár 287.

Kérdésekben: *süx ilkälsëm, intäm ä ilkälsëm?* gyorsan jártam-e, vagy nem?' uo. 288 | *nújex-pöjën äçäl kiškällën, éntäm äm-pöjëm?* 'magadra keresgélisz-e halált vagy pedig én rám? VogNGy. IV. 352 | *nou nitäl miškéréx äsën, éntäm nin-k'ar äsën?* 'te nőtlen ifjú vagy, avagy nős ifjú vagy?' IV. 370 || *sqnátqxtqlém nõjg'äül touläluj šiläntëm-éntäm äk* 'megpróbálok, felfelé repülni tudok-e vagy nem' IV. 361 | *tou jänt, intém äk?* 'jön-e ő, vagy pedig nem?' VogNyjár. 288.

VI. T. *ëm* (enklitikus): *šäu-ëm çolá k'aitst, új-mët-çöüt k'qrätlët purú* 'sokat vagy keveset futottak, egyszer csak visszaneznek' VogNGy. IV. 357 | *šau vönás-ëm çolá vönás, új-mët-çöüt nülé pöjép äsräül jänt* 'sokat ült, vagy keveset ült, egyszer csak egy négyfejű sárkány jön' 353.

Párosan: *šqu vonás-ém, čolq vonás-ém* 'sokáig ült, vagy rövid ideig ült' VogNyjár. 289.

Most már az a kérdés merül föl, hogy összetartoznak-e s hogy keletkeztek ezek a kötőszók. Az *É. man*, KL. P. *män* kétségkívül nem más, mint az *É. man, manä*, P. *män* 'mi, minő, micsoda?'*) kérdőnévmás. Elő is fordul *manä* alakkal; pl. *É. liliy, manä xälém ta vör-íolné voss joxtew* 'élve vagy halva jussunk el ahhoz az erdős földnyelvhez' VogNGy. IV. 333 | *xgsä, manä väti väykés, ūs-çalit juwlé xönteli* 'hosszú vagy rövid ideig mászott, a város utcáján visszafelé hallgatózik' IV. 328. — Párosan: *manä väjä joxti, manä at joxti, tü jassä ujunkwé taw voräts* 'ahogy telik erejéből, ahogy nem (= akár — akár nem): egyenesen oda iparkodik úszni' II. 291.

Kérdésekben: *nayén manärel: sis-jqrel läwilém, manä ma'il-jqrel läwilém?* 'én számodra mit [rendeljek]: háterőt rendeljek-e, vagy mellerőt rendeljek-e számodra?' I. 139. — Párosan: *xqnal, élém-çalés jisij tqrem ūnti-pél, élém-çalés nqtey tqrem ūnti-pél, manä nē kwonä kwälunkwä, manä xum kuonkwälunkwä?* 'egykor, az ember korabeli világ beálltával, az ember idejebeli világ beálltával, vajjon a nőnek kell-e kimenni, avagy a férfinak kell-e kimenni?' I. 136.

Van két adatom, melyben együtt van a *man* és a *manä*: *manä tēné tēp marēmne patsēn, man ajné vit saunē xqjäsēn?* 'talán ennivaló étel szorultságában estél, vagy ivó víz inségbe jutottál?' I. 155. | *ūs-çalit juw-jqminēm man tqremnel pūtin majwēs, manä mänél xuliles* 'a város utcáján, a mint haza lépdeltem, talán az ég adta kebelembe, vagy talán a földből került elő [a pénzes zacskó]' IV. 330.

Hogy az északi vogul szétválasztó kötőszó azonos a 'mi?' jelentésű kérdő névmással, azt kétségtelenné teszi az osztják nyelv, a mely szintén kapcsolhatja a választó mondatokat a kérdő névmással; pl.

D. *metta*: AK. *at sevranttemen-na, metta at poxtanttemen?* 'werden wir uns schlagen, oder werden wir uns

*) A KL. nyelvjárás már csak összetételekben őrizte meg: *män-maxpä?* 'minő?' *män säť?* 'hány, mennyi?' (vö. *mär?* 'mi, micsoda?')

stossen? PATK. II. 124 | AK. *ēva tu tāit-ta, metta en tāit?* 'hat er eine Tochter oder hat er keine?' II. 106 | AK. *tam vočetna ūrt ūtt-ta, metta xon ūtt* 'lebt in dieser Stadt ein Held oder ein König?' *ibid.* || AK. *muḡat mettejat mededen, metta enda?* 'werdet ihr uns was geben oder nicht?' II. 166 | AK. *tav jisna jānχīdem tāidan, metta enda?* 'hast du ein längst zugerittenes Pferd oder nicht?' II. 104 | KK. *joχ kerettai sēvat ūχ kerettemen-na, metta enda?* 'wird es uns gelingen mit unseren bezopften Häuptern heimzukehren oder nicht?' II. 46. (L. PATK.-FUCHS 165).

É. *mola*: *iln pidəm pām ār, mola nōmən laidi pām ār?* 'a leesett fű-e a sok, vagy e fönnálló fű-e a sok?' PÁPAY: UF. XV. 11. | *iəŋ'k-χul ār, mola tayləŋ uai ār?* 'a vizi hal-e a több, vagy a szárnyas állat-e a több?' 12 | *uanna ol, mola xouan, osl andām* 'közel van-e vagy messze, nem tudni' 166 | *mouən kut xou, mola uan?* 'messze megyünk-e vagy közel?' (tk. földed köze hosszú-e vagy rövid?) 60 | *lidət kim-tülən, mola iəŋo-lwylem?* 'az enni valót kihozod vagy bemenjek?' 93/4 | *tōrəm-āzəm χvlas, mola liləŋ, səiəl andām!* 'istenatyám meghalt, vagy életben van? Semmi messze nincsen.' 177 | *ilta manəm kurəŋ uaina tūsa, mola nōmelta manəm toyləŋ uaina tūsa, si svəŋem kašman iəŋ'lem* 'lent járó lábas állat vitte-e el, vagy fönt járó szárnyas állat vitte-e el, ezt a subámat keresvén járok' 80 | *iux səuər'sət lēbəs mārītsət, līsət, mola an' līsət, iāzəŋ andām* 'fát vágtak, galyat törtek, ettek vagy nem ettek, [arról] nincs szó' 52 | *nōyləm uaiəm uəl'sən, mola χol tūsən?* 'űzött vadadat megölted, vagy hová tetted?' 167 | *si χorbì nēŋxo uantsadi, mola andām?* 'ilyenforma embert láttatok-e, vagy nem?' 47. — Párosan: *mola keu, mola iux, si osl andām* 'kő-e vagy fa, nem lehet tudni' 50 | *uətli-igi kōžaiu, mola iəŋ'kna ēsllta uəχsələn, mola tutna vlda uəχsələn?* 'Vatli öreg, talán vízért küldeni (tk. ereszteti), vagy tüzet rakni hívtak bennünket?' 149. — A második *mola* előtt fölösen az orosz eredetű *ali* 'vagy' kötőszó is ki van téve: *mola tōrəmna uəl'saiət ali mola nēŋxoina uəl'aiət, si osl andām* 'az istentől ötlettek-e meg, vagy [halandó] embertől, azt nem [lehet] tudni' 121.

É. *muj* (párosan): *muj χoŋi χuvalta nōməm nōmsen oltal, muj χoŋi vanelta nōmən ontren oltal?* 'ez vajjon régtől fogva

gondolt gondolatod-e, vagy csak nem régtől fogva gondolt vélekedésed? PÁPAY, OsztyNGy. 164 | *ār jenk-χo nírel-pun χoltman χarlenkeuna mu j χoti nēmāl ātem ār ortem pilatna tār'-sāpāl nura juχ juutmem vantmen, mu j χoti sijal ātem ār ortem pilatna χo-ox lovat nūr lāki šonχmem vantmen?* 'a sok víz-férfia bocs-kora szőrét koptató terecskénken talán bizony a neve rossz sok fejedelemlhősömmel együtt daru-nyak (P.-nál: medve-nyak) módjára görbült fát lödözni láttál, vagy a híre rossz fejedelemlhősömmel férfi-fej nagyságú szíj-labdát rúgni láttál (tk. rúgásomat láttad)?' 164 || *mu j pā χoti lupən-χatl χāpən čorvs lābat pant jazmem χōlmen, mu j pā χoti talən-χatl ōχlaj čorvs χat pant jazmem vantmen?* 'talán bizony nyári napon hajós ezer hét úton jártamat hallottad, vagy talán téli napon szános ezer hat úton jártamat láttad?' 165.

Az utóbbi példákban vagy az első, vagy mind a két *mu j* 'talán'-nal van fordítva; előfordul mármost az első *mu j* helyett a 'talán' jelentésű *m ā s v η* szó is: *vaj-sāpāl nura juχ juutti-ki lailisem, m ā s v η matti ort poyem ewilt kartəy nāl-šopāl ponžimem tarāna, il-χaləm tēri lojχem kārīsa . . . ; mu j χoti nēmāl ātem ār ortem pilatna χo-ox lovat nūr-lāki šonχmem tarāna matti ort poyem . . . il-ūsem χisəm lojχem kārīsa* 'az állatnyak módjára görbült fát lödözni ha kiállottam, talán valamelyik fejedelemlhős fiam, mikor a vasas nyildarabját megakasztottam, elhalt moszatos (?) halottamat megbántotta . . . , vagy talán mikor a neve rossz sok fejedelemlhősömmel együtt férifej nagyságú szíjlabdát rúgtam, valamelyik fejedelemlhősfiam . . . aláhullott (é. halott) penészes tetememet megbántotta' 164.

Ezek az osztják példák azonban, mint látható, nem állító választó mondatok, hanem választó kérdések. Állító mondat rendkívül ritka, a megjelent szövegekben csak a következőket találtam:

Él. *mola*: *nəχχoi mola kul* 'ember vagy ördög!' PÁPAY: UF. XV. 50 | *si iāzəy pōdərūimel žubina nāl χatl mola χōlēm χotl ōsət, igilāl laulvūlat* 'miután ezt a szót beszélgették, [még] négy vagy három napig voltak, az öregek mondogatják' 150 | *χouən manəs, mola uānna manəs, loj noχ-kiləmdəs* 'messzire ment, vagy közelre ment, ő hirtelen fölkel' 118. — Párosan: *mola-puəət uāzət, mola aī uāzət, mola uul uāzət, azət uant-*

salli 'amiféle városok, kis városok, vagy nagy városok [csak vannak,] mind látta' 114.

É. *muj*: *χuv usit, mui van usit* 'hosszú ideig voltak, vagy rövid ideig voltak' AHLQVIST, Über die Sprache der Nord-Ostjaken 13. — Párosan: *muipa ittea sikiya taita pita, a kimetotea taita pita; muipa itsa tärinΛata pita, a kimetotea ölippela an tärinΛata* 'vagy az egyiket gyülni fogja, a másikat pedig szeretni fogja; vagy pedig az egyikért szorgalmatoskodni fog, de a másikért nem szorgalmatoskodni' uo. 50.

Az bizonyos, hogy a kérdőnévmás eredetileg csak a választó kérdésekben fordult elő, s ott nem kötőszó, hanem 'vajjon, -e; num; ob' jelentésű kérdőszó volt, mint a következő vogul adatban: É. *järem sëlëm puuyëm χälne juipält man sawne pate'im, man šunin pate'im, taw at va'ilëm* 'atyám szerezte vagyonom elfogyta után vajjon inségbe esem-e, vajjon boldogságba jutok-e, azt nem tudom' MUNK. VogNGy. IV. 326. — A kérdő névmásnak erre a használatára találni példát egyszerű kérdő mondatokban is; pl.

osztják: É. *muj* *): *ma pittä lätən mü lätəm pä ney muj sijalamen, ma pittä onxən mü onxəm pä ney muj oitmen?* hova nekem kellene beleesnem [holtan], olyan gödrös földem gödrét ti talán (= vajjon) látjátok, hova nekem kellene beleesnem [holtan], olyan üreges földem üregét ti talán tudjátok? PÁPAY, OsztjNGy. 177 | *muj χotä väs äri nēmäl ätəm är ortəmna il-χäləm tēri lojzen kārisa, ma palem saj-hör pä tī paiti!* talán bizony a városi sok, neve rossz (é. köznépből származó) sok fejedelemhősöm elhalt moszatos (?) halottadat háborgatta, a fülem mögös porczogójához hajítsd ide! 163 | *jüwäl jayrəm muwäl pä lu muj olmal, äšäl jayrəm jeykäl pä luäl muj olmal* 'apja járta földje vagy mi volt az, atyja járta vize vagy mi volt az (= földje, vize volt-e)? 181 **)

*) Az É. *mola* csak egy kétséges példában fordul elő ily jelentésben, az orosz eredetű *ali*-val együtt: *si läl χoza uantsät, är nējxo uelamat, ali mola i nējχoi uelamat* 'az ellenséghez néztek, sok ember meg van ölve, vajjon egy embert megöltjei-e [azok]' 122.

***) Vö. *kaštēmen muil ätəm?* 'mi rossz van abban, ha keressük őket? (tk. a mi keresésünknek mije rossz)' 114 |

É. *mosa* *): *mosa xoy iyy'as, vr'l ioytas* 'sokáig járt-e oda [vagy nem], a szolga megérkezett? PÁPAY: UF. XV. 149.

Nyilván ilyen szerepe van a *vogul* kérdő névmásnak is a következő mondatokban: É. *manä tēnē tēp marēmne patsēn, ajnē vit sawnē xājāsēn, am-pāltēm tōnā jisēn?* 'talán enni való étel szükségébe estél, ivó víz inségébe jutottál, azért jöttél hozzám?' MUNK. VogNGy. I. 138 | *am man āriy-pīriy kwolēm tittē'im, ānšē'im?!* 'avagy talán én leányos, fias házamat táplálom, ruházom vele?! IV. 140 | *am man ta jānit sorī ānšē'im, ti jānit va'il nōlētakem?* 'avagy micsoda nagy (tkp. vajjon oly nagy) bendőm van nekem, hogy oly nagy erővel fáradozom?' IV. 140 | KL. *tīt-lē ām mänd'ēr voqrēm, jūi-qil mān tujim tujmaus?* 'itt én mit csinállok, avagy az én utolsó nyaram állott be?' VogNyjár. 122.**)

Ma már csak határozatlan, de eredetileg kérdő névmás is volt az É. *mat, matū* is (I. KSz. XIV. 139); ennek kérdőszócskálul való használatára mutatnak a következő példák: *jālnē, minnē ēlēm-xqlēs mat sorēm mā'ēs xumlē mini?!* 'járó-kelő ember vajjon csupán a halál miatt menne?' MUNK. VogNGy. II. 81 | *jūw qln-utēm-ke totē'im: mat amki xūn tējānēm, amki xūn ānšānēm?!* 'ha haza hozom pénzemet: én magam azt hogyan enném föl, hogyan ruházkodnám föl?!' IV. 140 | *an ās mujluykwē minkēn-ērtēn, kankēn ās mat nay-nūpēlēn sunsi?!* 'ha most vendégségbe méysz, talán bizony rád fog nézni a te bátyád?! IV. 327 | *an ās matā tēn'-ajn'-ut at ānšē'in?!* 'hát talán nincsen neked enni s inni valód?!' IV. 332 | *am mat nayēn xūn pūri-lēm?!* 'én ugyan hogyan tartanálok vissza?!' IV. 341 | *sāt*

jojo-karlēm jāsēn-jit tujmatteu mujəl ātēm 'elsenyvedt kezünk izmát kiegyenesítenünk talán rossz volna?' 166 | *joytēmen mu il ātēm* 'járnunk tán rossz volna?' 27.

*) A *mosa* rendszeren 'valami' jelentésű határozatlan névmás; kérdő névmási használatára csak ezt az egy példát találtam: *mosa moyna-kēba uel'sēm, moyəl an' mostāsēm* 'hogy micsoda földön öltem meg, a vidékét nem ismertem föl' 168.

***) De nem ilyenek a következő mondatok: É. *xā-mun xum-pī jisšinti?* 'vajjon micsoda legény jöddögél' IV. 85 | *xā-man xum-pī xāntē'im?* 'micsoda legényt látok?' 86. — Ezekben a *xā-man*? olyan összetett névmás, mint a magyar *kicsoda-micsoda*?

χum χalnēl ma t taw pērijawē?! sāt χum ma t jonχuykwē χūi minē'it? 'hét férfi közül csak is őt választja ki talán?! hét férfi ugyan hogyan menne csak így játszani?!' III. 400.

Hogy a magyarban is megvolt valamikor a *mi?* névmásnak a szóban forgó használata, azt kétségtelenül bizonyítják a régi nyelvben előforduló *minem*, *minemde*, *midenem* tagadó kérdőszók, melyekben az eredeti alkalmazás megőrződött; *) pl.

minem: Mire iőtőc en velem, minem valloc fiakat en mēhembem: num ultra habeo filios in utero meo (BécsiK. 2.) Mēl' az ember, kitől ha ő fia keneret kerend, minem kōuet nōit neki, avag ha halat kerend, minem kegōt nōit neki: quis es, quem si petierit filius suus panem, numquid lapidem porrigit ei (MünchK. 25). Felele Pilatus: Minem sido vagoc én: numquid ego Judeus sum (209). Minem vet el őrōkke vr? numquid in æternum projiciet deus? (AporK. 32). Mynem een vagyok ee vram (WinklK. 147). S minem halalt zerecce (NagyszK. 302). Mynem naponkeeth megharagwzyk: numquid irascitur per singulos dies? (Kesztk. 32. 87). Minem megkissebbült ő hatalmassága? minem megrōvidült ő irgalmassága? (RMK. VI. 122. 249). Minem szitokkal kell meggyōzni, azt a kiuel bait visz? (TELEGDI: Fel. 119). Vram, s minem tenger uagiok en? (MELIUS: Jób 17). Minem ollianok az ember napjai, mint Isten, a te napiaid? (25). Mit sietz, minem néked melegitik: quo properas? num ad Ephebum? (DECSI: Adag. 85). Maganac ennyiben minem kárt tet volna, hogy egy altalyaban ezt nem mondotta volna (ESZTERHÁZI T.: IgAny. 347) NySz.

midenēm: Kiral, midenem zerzed e hōg menden ember... rex numquid non constituisti, ut omnis homo... (BécsiK. 145). Midenem egembe iarnac ē ketten, hanemha illendic őnekic, midenem reio ē orozlan a ligetben hanemha ragadozatot valland; midenem orozlannac kōlkō agga ő zauat ē ő barlangiabol hanemha ragadand valamit; midenem esic madar ē földnec tōrebe madaraznalkül; midenem eluetettetetic ē a tōr a földrōl mi elōl valamit fogion (218). Midenem mend meńnig felmagasztal ē (MünchK. 34). Midenem monga

*) L. SIMONYI, MKöt. II. 186; I. 177. jegyz.

Syon e, ember es ember zültet ő benne: numquid Sion dicet (AporK. 42) NySz.

minemde: Minemde hirtelen tamadnac é fel, kic megmarnac tegedet? numquid non repente consurgent, qui mordeant te? (BécsiK. 272) Minemde feyerb volte az en ruham az honal? Minemde megmondottam e immar en teneked (BodK. 24). Minemde hetven három eztendeie vagion, hog te az vristent zolgalod (DebrK. 249). Mi nemde eleg volna eh ennekőm ameddősegnec zidalma? (TelK. 23. 254) NySz.

A VOLOGODSZKI által fordított északi-osztják bibliában a *muj* névmás mint kérdőszó mondatok végén is előfordul; pl.: *mung ning nemenna jelli ver an jastasa muj? ... an vožatsu muj? pos an versu muj?* 'mi a te nevedben nem jövendőtünk-é? ... nem hajtottunk-e ki? jelet nem csináltunk-é?' (HUNFALVY: Északi osztják nyelv. NyK. XI. Szótár 175.).

Eredeti szövegekben nem találtam ilyen példákat, s így nem lehetetlen, hogy VOLOGODSZKI az orosz *li* szócska mintájára rakta hátra a kérdőszót, de nem tartom kizártnak, hogy csakugyan előfordul az északi-osztjában ez a szerkesztésmód, még pedig azért, mert van más rokon nyelv is, melyben a 'mi?' jelentésű névmás simulóvá lett, s ez a *cseremis* sz. Ime: K. *ket-ma?* 'gehst du denn?' | *elōts-ma?* 'du warst ja da?' RAMSTEDT: SUS. Toim. XVII. 76 | Czar. *i! tē partār ula-t mo?* 'eis, bist du stark?' POROKKA: SUS Aik. XIII. 1 | P. *mardež, šaple ulat-mo?* 'wind, bist du stark?' GENETZ: SUS. Aik. VII. 2 | *aβat o γalaše-mo?* 'hat deine mutter nichts davon erwähnt?' 4 | *aβaj, izamblak kajenōt-mo Oš-βić koč?* 'sind meine brüder jenseits des weissen flusses gegangen?' 5 | *jōsōn mura tē üdōr, nemnan šužarna-mo βara?* 'wehmütig singt jenes mädchen; ob das nicht unsere schwester ist?' 6 | *mānōn čonem kōktāt-mo?* 'habe ich wohl zwei leben?' 13 | *ademe šušas βerōste i let-mo?* 'lebst du an einem solchen ort, wo menschen hinkommen?' 16 | *šideštēč-mo šužarem?* 'bist du bös', mein schwesterchen?' 2 | *tošto βatedōn üdōrže, eržeže ulā-mo?* 'hast du eine tochter und einen sohn von der ersten frau?' 28.

A votjában van egy *-ama* kérdőszó, melynek második része szintén a 'mi?' névmás, az első tag pedig az *-a?* magy. '-e?' szócska; pl. *ortčoz-ama bon piñal-daurmi?* 'elmúlik-e vajjon

a mi fiatal korunk?' MUNK. VotjNépk. 304 | *ud ad ži šk i - a m a*,
ot in set va n 'nem látod-e, hogy ottan háló van?' 134 | *gurež*
ji l in kik art ä k i ž - p u, *š o t i š k o z - a m a s i l - t o l l i* 'a hegytetőn egy-
más mellett két nyírfa, megadják-e magukat a szélviharnak?
304 | *mon to št i d j i r d ä u g v a n d i - a m a ? !* 'nem vágom le talán
a fejed?' 109 | *ta j o t u ž - a m a b a t i r ?* 'te jég igen erős [vagy]-e?
130 | MU. *d'ö ton b ä t i r - a m ä ?* 'eis, bis du der mächtig[st]e?'
WICHMANN: SUS. Aik. XIX. 77 | G. *t n i k a m a l i k u l e - a m a ?*
'du brauchst ein kamali-band?' 138 | B. *t o d m a š k o d - a m a ?*
'erkennst du es vielleicht?' 166 | MU. *m ä u i u d o k t i ! m a ? b u s -*
k e l e z k u š t o d - a m a ! 'warum sollten wir ihn nicht fortschaf-
fen! Was? Sollten wir dann unseren Nachbar im Stich lassen!'
82 | MU. *b e n n ö m i r - n o ö d k u t a m a ?* 'hast du denn nichts
bekommen?' 62 | B. *t o n s o v i n a j e z u ' d - a m a t o ž i k ?* 'kennst
du vielleicht nicht den branntwein?' 167 | B. *a b i*, *m o n e*
a d d ž i k o d a m a ? 'siehst du mich vielleicht, mütterchen?'
162 || *a č m ä l ä n k o r k a n o l o - m a r a d a m i - ž i j v a n*, *k i n - k ä v e t l i z -*
a m a ? 'a mi házunkban valami emberszag van: jött tán valaki?'
MUNK. VotjNépk. 71.

Török nyelvekben szintén vannak olyan kérdő mondatok,
a melyekben a kérdőszó után a kérdő névmás is ki van téve;
pl. csuvas: vPK. *s i l l e n d e n - i n ö n ?* 'megharagudtál-e?'
MÉSZÁROS: CsuVNGy. II. 399 | vPK. *ē p o l b u t - i n ö n ?* 'uraság
vagyok-e én?' 499 | vP. *ē s m a n e š k e l*, *' a s s a r - i m a n ?* 'te miféle
[vagy], részeg?' 268 || kazáni-tatár: *b e r k ö n s ö j l ä g ä n e n e g e z*
š u š i - m i n e j ? 'ez-e az egykor emlegetett öcsétek?' BÁLINT I. 77 |
ü z m a l i m d a m i n e m i r k e m j u k - m i n e j ? 'nincs-e saját vagyonomon
hatalmam?' I. 81 | *k i l d e - m e n e j ?* 'eljött-e?' II. 146 | *k ü r m e j s e n*
m e - m e j ? 'nem látod-e?' III. 94.

Türkische Einflüsse in der Syntax finnisch-ugrischer Spra-
chen című dolgozatomban ezt a votják szerkezetet is török
hatás alatt keletkezettnek mondtam (KSz. XV. 76), de nem
lehetetlen az sem, hogy eredeti szerkezettel van dolgunk;
a kérdő névmás u. i. a votjában éppúgy előfordulhatott
kérdőszóként, mint a cseremiszbén, s így a két kérdőszócška
együtt is szerepelhetett.

Az idézett vogul és osztják választó kérdések tehát csak
úgy kötőszó nélkül szerkesztett kéttagú kérdések, mint a követ-

kező magyar mondatok: Él-e, hal-e már most? a jó isten tudja (ARANY, Toldi VIII. 9) = él-e vagy meghalt (l. LEHR. 280). Menjünk el apámuramékhoz, lássuk meg, élnek-e, halnak-e (MNGy. III. 355). Most már nem tudom, menjek-e, ne-e (KOVÁCS P.: Farsangi kaland 70). Volt-e, nem-e, igaz, az neki alkalmasan egy vala: ou il eût tort, ou qu'il eût raison, cela lui était assez égal (KAZINCZY: Munk. I. 181). Én azt nem vizsgálom, jó-é, nem jó-é (MIKES 85). Szedték-e, nem-e, én bizonytalán nem tudom (Lev. 197.) Választ várunk, leszen-e, nem leszen-e (LevT. I. 373). Legálhatta-e, nem-e a deficiens, controversiában van (1662-i levél; FM. Minerva I. 476). — L. SIMONYI: MKöt. I. 111, II. 185.

Éppígy a votjákban*) is: *kin so, kin so, tušmon-a d'ami-a, žeč a d'ami-a?* 'ki az, ki az, ellenséges ember-e, jó ember-e? MUNK. VotjNépk. 134 | G. *va i i n i - a o g n a m - a u l i n i ?* 'soll ich eine Frau holen, oder soll ich allein leben? (WICHEM: SUS. Aik. XI. 457. dal | B. *kži ton vuid? mašina i e n - a ? p a r a x o d e n - a ?* 'auf welche weise hast du dich zurückgelegt? Mit der eisenbahn oder mit dem dampfer?' XIX. 167 | G. *ya n - a p i n a l e e v e l - a ?* 'ist mein kind da oder nicht?' ibid. 150 | G. *kšno bašto m - a u m - a ?* 'nehme ich mir eine Frau oder nicht? XI. 457. dal | MU. *darato m - a u g - a ?* 'lieb' ich oder nicht?' uo. 76. dal | MU. *duom - a u g - a ?* 'trink' ich oder nicht?' uo. | *todamed-kä potä, jued-nañed tuä udaltoz - a, uz - a . . .* 'ha tudni akarod, terem-e [dúsan] az idén gabonád vagy nem . . .' MUNK. VotjNépk. 22 | *ullalo - a, u g - a k i n t o d ä* 'elüzöm-e vagy nem, ki tudja? 122 | *so veramed zäm - a, o v e l - a ?* 'az a mondásod igaz-e, nem-e?' 70 | *čibir durä potäm šed sutärjos vuja, busija kišmam - a, e v e l - a ?* 'a Csibir [folyó]

*) V. ö. még a csuvasban: aT. *sīrān āllerDī tūjerzēn tūBELχā-ī, šānārt-ī? sīrān šūmerDī ādžazēn χer tūzer-ī, jut šīn-ī?* 'A ti kezetekben lévő bototok gyöngyvessző-e, zelnice-e? A ti mellettetek lévő legények magatok barátai-e, idegen ember[ek]-e? MÉSZÁROS: CsuvNGy. II. 86 | vP. *ēs teriñdžēn ti d a t n - ī, kōdēñdžān ti d a t n - ī?* 'te a tetejénél fogod-e meg, a tövénél fogod-e meg? 394 | vV. *tōrrīñē ilētñ-ī, kotnē ilētñ-ī?* 'a tetejét veszed-e, a tövét veszed-e? 493. (L. BUDENZ: NyK. II. 57.)

partján nőtt fekete ribizlik víztől, ködtől értek-e meg, [vagy] nem? 314.*)

Ha a második kérdésben kérdő névmás van, az után ritkán van kérdő szócska; pl: *ej vištämmid-a, mar-a?* 'megbolondultál-e vagy mi?' 71. — V. ö. magyar: Fiamnak adta-e, kinek-e, nem merem állítani (Nép. LEHR 280); — osztják: É. *àlyel pèlà uantlèli: yas-li, mola-li* 'előrefelé látja: város-e vagy mi' PÁPAY: UF. XV. 84. — Ki van téve a szintén orosz eredetű *ali* 'vagy' kötőszó is: É. *nènyxoi-li, ali mola kul-li tàm xàtna ol?* 'ember-e vagy valami ördög van ebben a házban?' uo. 80.**)

Hogy az ilyen választó kérdésekből miként fejlődnek állító szétválasztó mondatok, arra nézve fölvilágosítást adnak a következő votják adatok: B. *soberε so nunale lïkto nïltupasjos, kî·k-a ku·i·n-a* 'an jenem tage kommen die verabreder, zwei oder drei' WICHM. SUS. Aik. XIX. 180 | J. *soven puksem iútiiez mozga-gurt dorišen ku·i·n-a ní·l-a iskem gine* 'der platz, wo er sich ansiedelte, lag in einer entfernung von nur drei oder vier werst von dem dorf mozga' 98 | J. *okpou sízî·m-a, fami·s-a arez dirjaz anaiez tšorig pösticž daskik iskemε piwaškini vetlem* 'einmal wanderte er, in einem alter von sieben oder acht jahren, zwölf werst um zu baden, während seine mutter fische [zu der mahlzeit] kochte' 98 | B. *kîk a·r-a ku·i·n a·r-a ulsa so saldatne lukaskîzî buskel'josîz* 'nach zwei oder drei jahren

*) Épp ily használata van az oroszból kölcsönzött *-li* szócskának; pl. osztják: É. *pèŋ'kna-li, kušna-li tûsli, xoi uandas?* 'a fogával hozta-e vagy a karmával hozta, ki látta?' PÁPAY: UF. XV. 100 | *sitl ioγàn-li, pòsl-li, iŋ'gal azat an'nila: sorlî lôn't* 'hogya ez folyó-e, folyóág-e, a vize éppen nem látszik: csupa lúd' 45 | AK. *xou-li, van-li čučot èttidet* 'lang oder kurz ging sie, sie schaute' PATK. II. 140 | AK. *xunetena tut veda vāgat tērmet-li, ent tērmet-li* 'das alles zu kaufen, reicht eurem könige das geld hin oder nicht? II. 164. — vogul: P. *nüi minein-lé, at menein-lé!* 'mész-e, te, vagy pedig nem mész?' MUNK. VogNyjár. 249.

**) A következő osztják mondatban nincs egyáltalán kérdő szócska: É. *si tut mou èuolt lil, xaltsa lil, lin and ošlajon* 'ez a tűz a földről táplálkozik-e, vagy honnét, ők azt nem tudják' PÁPAY: UF. XV. 14.

sammelten sich die nachbarn bei jenem soldaten' 167 | B. *tašša-murtlen piiez k̄ik po·l-a ku·in po·l-a ŋam̄štiz no luiz k̄iz d̄žužda* 'der sohn des waldgeistes tat zwei oder drei schritte und wurde so gross wie eine fichte' 166 | B. *gurtaz šemjāiezli kiñl̄i mar vuε: k̄i·š·e·t-a, dere·m-a* 'unter den im hause befindlichen familiengliedern kommt jedem etwas zu, [z. b.] ein tuch oder ein hemd' 180 | J. *o·ž̄i buš·vāuen m̄inemze todsa porjos i ž·š·u·ra-a vā·u·a-š·u·ra-a (mi um to·diškε) vamen potiš luwpu vižleš jubojossε vand̄iwiša tupatillam mardan-ataiez ušk̄iton ponna* 'die tscheremissen wussten, dass er so zu pferde reiste und schnitten im voraus die pfeiler der erlenen brücke ab, welche entweder über den *iž*-fluss oder den *vāua*-fluss (wir wissen es nicht sicher) führte' 99.¹⁾

Tehát, a mint az utolsó példa is mutatja, az ilyen mondatok tulajdonképen elliptikus választó kérdések, melyek főmondatául azt lehet odaértenünk: «nem tudom».²⁾

Érdekes a következő votják adat, melyben csak elül van kitéve a kérdő szócska: B. *n̄llen kuž̄me·z-ke tros, bašto ku·à·m̄·n-a ku·à·m̄·n-vi·t mañet* 'wenn die braut viel geschenke hat, nimmt man dreissig oder fünfunddreissig rubel' 180. — A vogulban is előfordul így az orosz eredetű -*li*: É. *χq·s·ä·li v·ā·ti minəsi*, *jūw joxtsi* 'hosszú ideig vagy rövid ideig mentek, haza érkeztek' II. 301 | *χq·s·ä·li v·ā·ti pajtaxtēs, pā ālmuwēs* 'hosszú ideig vagy rövid ideig főtt, [az üstöt] fölemelték' II. 300 | *ta jānit uj ta: palitā pēsatin χqt·l·é, sāt tal palit, pāñxwitā pēsatin tal pāñxwit* 'im oly nagy állat volt: a hossza körülbelül pecsétés hat-hét öl, a szélessége pecsétés egy öl' IV. 255.³⁾

Ezek után kétségtelen, hogy az északi-vogul *man* kötőszó azonos a *manä* 'mi?' kérdőnévmással. Vegyük mármost sorra a többi vogul választó kötőszót. Az É. *a-man* bizonyára összetétel s második tagja szintén a *man*, *manä* kérdő név-

¹⁾ Vö. még: MU. *te·i-a pi·tš-a šiiz!* (és *o·uo te·i-a pi·tš-a šiiz!*) 'ich weiss nicht, ob es die läuse oder die flöhe sind, die mich gebissen haben!' 63.

²⁾ L. erre nézve a magyarban: SIMONYI, MKöt. II. 185.

³⁾ Egy magyar példában meg viszont a második tagon van kitéve a kérdőszó: Nem tudjuk, ma hol nap-e adatunk halálnak (BORNEMISZA: Énekes könyv 321. id. MKöt. II. 185.)

más.¹⁾ Van egy adatom, melyben *a-manä* alakja van: *manau çum-mūs āluçkwē lāwe'in*, *a-manä akwät āluçkwē*, *a-manä laçwä lāwilēn?* 'hogyan rendezed te, hogy mi élünk, vajjon együtt élünk, vagy pedig szanaszét rendezed-e? MUNK. VogNGy. IV. 410.

Egyszerű kérdésszóul is előfordul ebben a példában: *ton çrémt a man çotäl siläts?* 'ez alatt vajjon hova tünt?' II. 221. (MUNKÁCSI így fordítja: 'ez alatt hova vagy hova nem, [ellenfele] eltünt?').

A mi mármost az *a-man* első tagját illeti, ez nézetem szerint nem egyéb, mint a É. AL. -a, -ä, P. *é?* '-e?' kérdésszócska, mely a kéttagú kérdés első tagjának végén állt eredetileg, s odatapadt a második mondat elején levő, s szintén kérdő szóul álló névmáshoz.²⁾ Keletkezése tehát egészen egyező a magyar *a ki, a mely, a mi, a hol* stb. vonatkozó névmásokéval, illetve kötőszókéval (I. ZOLNAI, Mondattani búvárlatok: NyK. XXIII. 172). Ezt a véleményemet a következőkre alapítom.

A szóbanforgó kérdésszócska a magyaron, vogulon, zürjénvotjákön és kolai-lappon kívül (I. SZINNYEI: NyH.⁴ 152) a déli osztjákban is megmaradt, de csak ebben az egy biztos példában: AK. *mant mūm-tūrum çuçay çina çuçtuçteta omat tādān-a?* 'bist du im stande, mich zu den männergewässern der oberen welt zu bringen?' PATK. II. 126. — Valószínű azonban, hogy a következő mondatokban is ez az -a? rejlik:³⁾ AK. *mant nēya veden-na* (*ç: veden-a*)? 'wirst du mich zur frau nehmen?' II. 128 | AK. *mēç-pa çigivet tīvda, ankivet tīvda çurçat udeden-na* (*ç: udeden-a*), *ent udeden?* 'dass ihr von einem vater und von einer mutter geboren seid, wisset ihr den umstand oder nicht?' II. 174.

Mármost ez az -a? előfordul kéttagú kérdések első tagjában is, mikor a második mondat a kérdőnévmással kezdődik; pl. AK. *ēva tū tātt-ta* (*ç: tātt-a*), *metta en tāt?* 'hat er eine tochter, oder hat er keine?' II. 106 | AK. *tam voçetna*

¹⁾ MUNKÁCSI, NyK. XXVIII. 7. az egyetlenegyszer előforduló s teljesen homályos déli-osztják *an* szóval azonosítja.

²⁾ V. ö. a *manēr* névmással való összetételét ebben az adatban: É. *naçsi: a-man r tot tau?!* 'gondolja: ugyan vajjon micsoda az ott?' MUNK. VogNGy. III. 119.

³⁾ L. PATKANOV—FUCHS 166.

ürt ütt-ta (o: *ütt-a*), *metta zon ütt?* 'lebt in dieser stadt ein held oder ein könig?' II. 106 | AK. *at sevranttemen-na* (o: *sevranttemen-a*), *metta at poxtanttemen?* 'werden wir uns schlagen oder werden wir uns stossen?' II. 124 | KK. *joχ kerettai sēvat ūχ kerettamen-na* (o: *kerettamena**), *metta enda?* 'wird es uns gelingen mit unseren bezopften häuptern heimzukehren oder nicht?' II. 46.

Egy adatom szerint a második mondatban a *-li* szócska is állhat: D. *vērdot metta ütt-ta* (o: *ütt-a*), *enda-li?* 'habe ich noch etwas zu schaffen oder nicht?' II. 14.

A vogul *aman* eredetileg tehát csupán a második tagban fordulhatott elő s csak akkor kerülhetett az első tagba is, mikor már elhomályosultak az elemei, egészen kötőszóvá lett, és a puszta *man* egyértékessévé vált.

A többi kötőszóval most már röviden végezhetünk. A kondai *am*, *äm* szerintem ugyanazt a két elemet foglalja magában, mint az *aman*. A *man*, *manä* névmás azonban tudvalevőleg már képzett alak (l. UA. 288. KSz. XIV. 139), az *-a*, *-ä* kérdőszócskához tehát még eredeti, képzőtlen alakjában tapadt. Mikor azután már ebben nem volt érezhető a kérdő névmás, fölösen az élő *nē?* 'mi?' névmást, s így jött létre az *am-nä*, *äm-nē* kérdő és kötőszó. A tavdai *-em* símuló szakasztott úgy magyarázható, mint a kondai *am*, *äm*, csak az az érdekes, hogy benne fordítva történt a tapadás: a kérdőszócskához ragadt oda a névmás képzőtlen alakja.

Leghomályosabb a tavdai *intäm*, *éntäm*. MUNKÁCSI VogNyjár. 288 szerint ennek a második részében az előbbi *-em* lappang, de első részére nézve nem nyilvánít semmiféle véleményt. Csak ötletként vetem föl, nem lehet-e azonos az osztják *É. ant*, D. *en*, *ent*, *én*, *ént* tagadószóval, melyben a tagadás képzete épügy elhomályosult, mint a magyar *minem*-ben (l. fönt).

A vogulra nézve tehát egészen kétségtelenül be lehet bizonyítani, hogy a választó kötőszó tulajdonképen kérdőszócska, a választó mondatok pedig eredetileg választó kérdések voltak,

*) Ennél maga PATKANOV mondja a jegyzetben: «Im original: *keretamena*.» Tehát ez az elemzés nyilván csak ő tőle való, mivel nem értette pontosan az osztják szöveget.

vagyis két, egymás mellé rendelt kérdő mondat. A többi finn-ugor nyelvben bizonyára szintén így fejlődtek a választó mondatok, de mivel ezekben a nyelvekben idegen, főleg orosz eredetű a választó kötőszó, a fejlődésnek ezt az útját ma már nem lehet kimutatni.*) A magyar választó mondatok kötőszava azonban, a *vagy* (*avagy*) szintén eredeti, ezért tanulmányos lesz annak a nyomozása, hogy ez miként keletkezett.

Azt már SIMONYI MKöt. 118. megállapította, hogy az *avagy* a régi nyelvben egyszerű kérdésekben kérdőszóul is szerepel; pl. *Hallgassatok mostan ellenem tusaodók, avagy az kősziklából hozunk-é tinéktek vizet?* 'audite rebelles et increduli: Num de petra hac vobis aquam poterimus ejicere?' (KÁROLI: Bibl. I. 139.) *Avagy az egész föld nincsen-é te előtted?* 'ecce universa terra coram te est?' (MOLNÁR A.: Bibl. Í. 11). *Miért hivattatik az anyaszentegyház közönségesnek; avagy azért-e, hogy mind ez széles világon látható képpen elterjedett?* (ESZTERHÁZI T.: IgAny. 26).

A *vagy* kötőszónak a népnelvben rendkívül elterjedt alakváltozata: *vaj* (Moldvában *voj* is). A MTsz. szerint ez használatos a nyugati nyelvjárásokban, a Dunántúl még Veszprém, Somogy, Fejér megyében, azután nagy területen Erdélyben, nemcsak a székelyeknél, hanem egyebütt is. A régi nyelvemlékekben a *vaj* alak, ha ritkán is, de mégis kimutatható. Már SIMONYI is idéz MONOSZLAIBÓL egy példát (1589-ből) s az OklSz.-ban is van egy ilyen adat: *Ha pegigy elmennék [udvarából, földéről], szabad legyen . . . minden törvén nélkül és fejedelem levele ellen és törvénlátatlan megfogni és mingyárást felakasztani s vaj ő maga, vaj szolgálja, vaj jó barátja reám talál* (1577-ből; Székely Okl. V. 109).

*) Az oszmanliban is idegen (perzsa) eredetű a *jā* és *jaxod* 'vagy' kötőszó. A *jā* megfelelője a kazáni tatár *jā* 'vagy' s a csuvas *je* 'vagy, vajjon'. A mint tehát látható, a csuvasban is lehet a választó kötőszó kérdőszócska. Éppígy a tatár *ällä* 'vagy, avagy' és 'vajjon, vagy talán', a csuvas *elle* 'vajjon, vagy talán'; *ta ta* 'ismeretlen' -e — 'vagy' (vö. alt. etc. RADL. *tā* 'ein Ausruf des Zweifels; *tā* — *tā* 'entweder — oder'). — V. ö. még a szláv *li*, *li* hasonló kettős jelentésére nézve VONDRÁK, Vergl. slavische Grammatik II. 288, 430. Más indogermán nyelvekre vonatkozólag l. DELBRÜCK, Vergl. Syntax der indg. Spr. III. 267.

Már most a *vaj* is előfordul egyszerű független kérdésben; pl. *Vaj ki ő, és merre van hazája?* (VÖRÖSMARTY: Szép Ilonka). *Vaj léssen-e hős, oly bátor, erős kit nem mer ijeszteni veszély, baj, nem hat le szívére haláljaj?* (CZUCZOR: Szondi). — Ez a *vaj* pedig, a mint már SIMONYI (MKöt. I. 119) is gondolta, kétségtelenül összefügg a kérdő *vajjon, valljon*-nal.

Ezek után nem maradhat kétség a felől, hogy a magyar *vagy* is eredetileg kérdőszó volt, s ép olyan fejlődésen ment át, mint a vogul *man, manä*, mire kötőszóvá lett. Most már vizsgáljuk meg, mi is tulajdonképen ez a *vajjon, valjon*. SIMONYI szerint a *vagy* kötőszónak is *valjon* volt az eredetibb alakja, s ez a *van* ige *val-* tövéből való egyes szám harmadik személyű fölszólító alak, s tkp. annyit jelent: 'legyen'. Ezzel a jelentéssel azonban, mint SIMONYI is bevallja, egyebek közt éppen a kérdőszói használat nem magyarázható meg, pedig, a mint kimutattuk, ez az eredetibb jelentés, a kötőszói pedig csak másodlagos. Annyi az én nézetem szerint is bizonyos, hogy a *valjon* nem lehet más, mint fölszólító igealak, de nem kell egy, nem éppen lehetetlen, de a valóságban mégsem létező alakot fölvennünk, hanem tekintetbe véve azt is, hogy a régi nyelvben a *vajjon* mindig két *l*-lel van írva (*valljon, vallion* l. NySz.), azt hiszem, inkább a *vall* 'confiteor' igét kell keresnünk benne. A *vaj* azonban szerintem nem kopott alak, hanem ugyanennek az igének második személyű fölszólítója. A *vaj* tehát ebből lett: **vallj*, a *vaj*-ból pedig az ismeretes: *j>gy* hangváltozással *vagy*.

A *vaj, vajjon* így tulajdonképpen külön mondat volt, a kérdő mondatok eredeti alakja tehát ilyenforma lehetett: **Vallj: ki ő?* **Vallj: léssen-e hős?* **Valljon: ki ment el?* **Valljon: itt volt-e?*

A *vaj, vagy, avagy* szóknak van még ezen a két főhasználatán kívül egész sereg másnemű, nem kötőszói alkalmazása. SIMONYI ezek egy részét szintén a *vagy, vaj, vajjon* 'legyen' jelentésével igyekszik megmagyarázni, némelyik használatnál azonban ő sem talál megoldást, úgy hogy hajlandó egy egész külön eredetű *vaj* szót fölvenni.

Vizsgáljuk meg ezeket az eseteket, talán sikerül az eddiginél biztosabb eredményre jutnunk. Nézzük meg, mikor magyarázható a *vaj, vagy* a kérdő használatból, mikor a kötőszóiból,

s ha marad még oly eset, mely egyikből sem fejlődhetett, legalább hogy egyeztethető velük össze.

1. A háromszéki nyelvjárásban használatosak a következő határozatlan névmási kifejezések: *vajhogy* 'akárhogy' *vajmint* 'akármint' (MNyszet VI. 354). Ez az eset teljesen világos. A *vagy* kötőszó párosan megengedő mondatokban is használatos, tehát éppen úgy mint az *akár* kötőszó; pl. *Fizetni kell, avagy akarja, avagy nem* (ÉrdyK. 23). *Küldje meg, vagy kész, vagy nem kész* (RMNy. II₂: 60; l. MKöt. I. 113.). Ebből az alkalmazásból kell magyaráznunk a szóbanforgó névmási alakokat, melyek tehát úgy keletkeztek, mint az *akárki*, *bárki* stb. (Ezek származására nézve l. *A határozatlan névmás* c. értekezésemet, Nyr. XLIII. 79—80). Teljesen ilyen eredetű névmás van a következő vogul példákban: *É. kwonä manä çotäl'e totäln!* 'vidd ki akárhová!' MUNK. VogNGy. IV. 328.

2. Számnevek mellett a *vaj*, *vagy*, *avagy* azt jelenti: 'körülbelül'; pl. *Vaj két almát lészakasztott, s azért úgy megverte, hogy éggy hétig és fekütt belé. Még vaj két elmondandó szavaink vonának* (Székelyföld MTsz.). *Küldjön ide vagy ötven lovas legényt* (LevT. I. 134.) *Vagy három ezeren vesztek el* (HELTAI: Krón. 86). *Vala kedég avagy hatod idő'*: hora fera sexta (DöbrK. 463). — Ez a használat szerintem a kérdőből fejlődött, a mint az olyan példák mutatják, melyekben két egymásután következő szám fejezi ki a kérdő szóval együtt, vagy a nélkül a megközeletést, pl. votják: α) Kérdőszóval: *J. okpou šízi·m-a tamí·s-a arez dirjaz anaieç tšorig pöstitož daskik iskemε pijuaškimi vetlem* 'einmal wanderte er, in einem alter von sieben oder acht jahren, zwölf werst um zu baden, während seine mutter fische [zu der mahlzeit] kochte'. WICHM. SUS. Aik. XIX. 98. (Több hasonló példát lásd föntebb). — β) Kérdőszó nélkül: *J. minam kik kwiñ tilijε ullañ ušemjn luoz* 'von mir werden zwei oder drei federn herabfallen' uo. 92 || vogul: α) Kérdőszóval: *É. ta jänit ujta: palitā pšatij çqt-l'é, sat tal palit* 'im oly nagy állat volt: a hossza körülbelül peccétes hat-hét öl' MUNK. VogNGy. IV. 255. — β) Kérdőszó nélkül: *É. mir alawé, jör akw'-kit çum çülti* 'a népet leölik, hős is csak egy-kettő marad meg' 410 | *pūri kit-çūrém rin ünlenät-sis çot-vīwe, jūw-tēwé* 'miután az ételáldozat két-három pillanatig

ott állott (ült), megeszik' 407 || osztják: Kérdőszó nélkül: *É. k à t - γ ò l à m k o l à y u è t ' s u* 'két-három rénszarvast levágtak' PÁPAY: UF. XV. 32 | *lou mural è u è l t n à l à - u à t - k è m χ u i p à r d à s* 'a népből valami négy-öt embernek meghagyta' 147 || magyar: α) Kötőszó nélkül: *Egy-két garast! egy-két garast! halk hangja így esedeze* (PETŐFI: Az utolsó alamizsna). *Kalapja aláhullna, ha négy-öt szál madzag nem tartaná* (ARANY: A szegény jobbágy). — β) Kötőszóval: *Egy vagy két hete lesz, hogy történt* (VERSEGHY: Ung. Spr. 208). (L. SIMONYI: A jelzők mondattana 61.). — γ) Kérdő és kötőszóval: *Két-e vagy három hatosomba került* (Veszprém).

3. Tulajdonképen ide tartozik a *vagy* 'legalább' jelentése is; nem nagy nehézségbe kerül a következő példákban sem a *vagy*-ot 'körülbelül'-lel értelmezni: *Abroncsnak valót keresék, ha találnék va egyet* (Háromszék m.). *Vót-é kiendnek vaj éggy szereteje?* (Erdővidék.) *Eljöhethnél vaj eccer te is* (Erdély) MTsz. *Mernéje vagy egy haja szálát meghorgasítani* (MOLNÁR A. Scult. 140). *Kérik vala ütet, hogy avagy ú ruhájának alsó peremét hanná illetniök: rogabant eum, ut vel fimbriam vestimenti eius tangeret* (JordK. 400). *Adja szent malasztját, hogy avagy távol követhessék* (ÉrdyK. 62). *Ah kazdag kívánta ah Lázár hütének avagy csak kússebbik részét is* (OZORAI: Christ. 335).

4. A régibb irodalomban a *vaj* előfordul mint pusztá indulatszó; pl. *Vaj pnhán övedzett ragadozó farkas* (BORNEMISZA: Ének. 393). *Ötet halállal fenyegetik vala mondván: Vay te balgatag és tudatlan* (Cis. A2). *Vaj vaj tévelygő vak vezetők* (CZEG-LÉDI: Dág. II. 28). — *Vah** istentelen lator (ILLYEFALVI: Préd. II. 565). *Vah eredj, tartsd dolgod* (uo. 87). *Vah, aki az isten templomát elrontod, szabadítsd meg magadat* (ZÓLYOMI: Elm. A6).

Ide tartozik a *vaj* 'omnino, procerto' jelentése: *Vaj-igen: utique, ita sane; vajnem: minime, nequaquam* SI. *Úgy mondott: Vaj istennec fia vagyok én: dixit, quia filius dei sum* (MünchK. 69). *Monda a farkas: bizony elvétöttük az utat; felele a zamár: vaj el nem vétöttük, jó farkas uram* (HELTAI: Mes. 275).

*) A *vah* alakkal v. ö. a népnyelvi *va-t: va egyszer* (Bereg-Rákos és Munkács vid.), *va éggy* (Háromszék m. MTsz.). — A *vah* végére az *ah* és *beh* indulatszó is hatással lehetett.

Ugyanez a *vaj* van az óhajtást kifejező *vajha* (alakv. a *vajha* BécsiK. 63) szóban; pl. *A vajha szolgálkba eladattatnánk* (BécsiK. 63.) *A vajha nem volnék férfú szelletet valló* (249. KeszthK. 348). *Vajha maradtunk volna túl az Jordánon* (KÁROLI: Bibl. I. 199.) *Vajha az lehetne az mit kívánok* (DECSI: Adag. 37.). — Az egyszerű *vaj* is előfordul ebben a jelentésben: *Vaj adná Isten hogy sok olyan tanítók volnának* (PÁZMÁN Préd. c., FÉLEGYHÁZI: Bibl. II. 74, MATKÓ: Bány. 18. id. MKöt. I. 118).

Különösen gyakori ez az indulatszó a kérdő névmások előtt csodálkozó fölkiáltásokban; pl. *Vaj mely bolondok tütattok* (VALKAI: Gen. 63). *Vaj ki röttenetes büntetés* (BORNE-MISSZA: Préd. 412). *Vajmi ritka ajándék* (UJH. Zsolt. 37).

Hogy a kérdés képzete a felkiáltásokban mennyire elhomályosodhatik, bizonyítják ezeknek a kapcsolatoknak a következő alkalmazásai: *Vajki mely titok* (MHeg. to. II. 116). *Vajki tudom, mit akarsz halászni* (CZEGEL. MM. 203). *Vajki ha egy Dániel támadna, még sokaknak akadna nyomában* (LAND. Sg. II. 208). — *De vajmi azóta sokat elengedett abban* (RÁK. Ltár I:604). — L. SIMONYI: MKöt. I. 119.

Felkiáltásokban különben is gyakori a kérdő mondat. Pl. e helyett: *De sok katona! Be szép alma!* azt is lehet mondan i: *Mennyi katona! Mily szép alma!* Láthatjuk tehát, hogy a kérdő és fölkiáltó mondatok közt van bizonyos kapcsolat, s a kérdő és indulatszó lehet azonos. MUNKÁCSI is abban a véleményben van, hogy a vogul -ä 'e?' szócska indulatszói eredetű (VogNyjár. 36), s DELBRÜCK Vergl. Gramm. III. 263. szerint a latin -ne is valószínűleg nyomósító partikula (bekräftigende Partikel) volt.

BEKE ÖDÖN.